

Megemlékezés Klaniczay Tiborról
Francia Intézet, 1998. január 19.

Az 1960-as évek elején, egy agyonhallgatott, illetve kultúrpolitikai okokból kritikailag félreértelmezett magyar film, a *Sodrásban* (Gaál István és Sára Sándor munkája) kapcsán Klaniczay Tibor igen szellemes és széles látókörű tanulmányban érvelt e film művészi nagysága mellett. Hadd idézzük tanulmányának egy passzusát: „De a realizmus, impreszszionizmus, szimbolizmus mellett kitűnően illeszkedik ebbe a képegyüttesbe a gótika is: midőn a szántóföld szélén emelkedő bérház műterem-ablakában a film két fiatal szereplője beszélget, az üvegen át eléjük táruló látvány – szénaboglyák között gereblyező parasztok – Berry herceg imádságos könyvének miniatúráira emlékeztet. Az ötlet ugyan nem új: a francia késő gótika e remekét, a paraszti munka legszebb középkori ábrázolását már Laurence Olivier is filmre vitte V. Henrik-ében. Gaál István azonban – kitűnő *trouvaille*-ként – a középkori miniatúrtechnikát filmje egyik fő mondanivalójának [...] a kifejező eszközévé alakította.” (Kritika, 1964/7. sz., 7.)

Mint cseppben a tenger, tükröződik ebben az idézetben Klaniczay Tibor kritikusi és történelmi erényeinek szinte mindegyike. Először: a feltétlen értékközpontúság; másodszor: az egyes művészi jelenségek szemlélése egyszerre nemzeti és összeurópai kontextusban, ahol ez utóbbiban kitüntetett viszonyítási pontot jelent a francia kultúra; harmadszor: a korstílusfogalmakat állandóan használó, ám ezeket mindig történelmi megalapozottságukban tekintő szemlélet. A gesztus egésze pedig úgy értékelhető, hogy a múlt széleskörű és átgondolt érvelési alapként szolgál egy kortárs művészi jelenség megítéléséhez.

Vállalva a kozmopolitizmus vádját is, amelyet a pártállam idején életveszélyes ideológiai bunkóként csóváltak mindazok feje fölött, akik akár csak egy kérdésben is eltértek a hivatalos marxista ideológiától, sosem szűnt meg higgadt érveléssel védeni a tudományos kutatás autonómiáját, és nem mondott le egy percig sem arról, hogy a magyar irodalmat és kultúrát abban a természetes közegében ábrázolja, amelyhez mindig is tartozott, vagyis az európai művelődés szerves részeként. Nemzetközi fórumokon is vállalta a vitát például azokkal a Szovjetunióbeli, a hivatalosság rangjára törő nézetekkel, amelyek a reneszánszt kitágították világstílus-fogalommá, amely így magába foglalná akár még a grúz vagy kínai művelődési jelenségeket is; kimutatta ezekről a teóriákról azt, hogy nem csupán igazolhatatlan fantazmagóriák, hanem azt is, hogy történelmi helyett értékfogalomként használják a reneszánszt, és így mintegy a *szocialista realizmus* múltba vetített változatát akarják vele megteremteni.

Ahogy Magyarországon a nemzeti kultúra folyamatosságát és integritását védte a kommunista ideológia nivelláló tendenciáival szemben, külföldön tartott előadásáiban főleg arra helyezte a hangsúlyt, hogy a magyar kultúrát a maga egyediségében mutassa fel a nemzetközi reneszánsz- és barokk-kutatásban igencsak elterjedt szlavista felfogással

szemben. (Ez utóbbi tulajdonképpen a politikai pánszlávizmus egyik megjelenési formája volt, amely az összes kelet-európai kultúrát a szláv szupremácia jegyében igyekezett bemutatni a nyugati tudomány fórumain, s eközben a magyar irodalomról és kultúráról vagy hallgattak, vagy a szláv kultúrák függelékeként vagy alvariánsaként ejtettek csak róla szót.) Franciaországi vendégtanárságának idejét így többek között arra is kihasználta, hogy igen rangos tudományos fórumokon – ilyen volt például az 1968-ban, Montaubanban rendezett nemzetközi barokk-konferencia – ismertesse meg a magyar irodalomtörténet klasszikus alkotásainak igazi súlyát, mindig olyan fogalomrendszert használva, amely nem csupán konvergált a nemzetközi kutatás aktuális állásával, hanem egyúttal hozzá is járult a sajátos magyar aspektus megismertetésével a nemzetközi kutatás továbbfejlesztéséhez. Éppen ezért magyar és idegen nyelvű tanulmányai, amelyeket a középkor, a humanizmus, a reneszánsz, a manierizmus és a barokk egyes kérdéseinek és kulcsfiguráinak szentelt, termékenyen hatottak az egész nemzetközi komparatiztika és stílustörténet kutatására.

Azonban – mivel valóban a legkorszerűbben értelmezett történetiség alapján állott mindig – amikor a régi, vagy akár újabb századok magyar művelődéséről beszélt, mindig kihangsúlyozta ennek regionális kötöttségeit és rokonságait. Vonatkozik ez természetesen elsősorban a horvát, a szlovák és a magyarországi német irodalomra, mert hiszen e népekkel a magyarság mintegy ezer éven keresztül államközösségben élt. Ezért tulajdonított hatalmas jelentőséget a magyarországi és európai neolatin irodalom kutatásának, hiszen a neolatin irodalom volt az a közös megjelenési forma, amelyben e kevésbé ismert nyelvű kultúrák együttműködhettek, illetve felmutathatták önmagukat az egész európai közösségnek.

Hangsúlyoznom kell, hogy olyan páratlan gazdag életművet létrehozó tudósról beszélek, aki egyrészt szinte egymaga alkotta meg azokat a szinoptikus műveket, amelyekre támaszkodva később sikerrel léphetett fel újabb tudományos eredmények, illetve módszerek elismertetéséért, másrészt aki talán a magyar tudománytörténet legnagyobb szervező lángelméje volt. Miközben irgalmatlan munkatempót diktált saját magának – szemtanúk visszaemlékezéséből tudjuk, hogy szinte élete utolsó percéig dolgozott még a szörnyű betegséggel küzdve is a kórházban –, megszervezte szinte a semmiből azt az országos intézményi és kiadói hátteret, amellyel tudós nemzedékek sorának biztosította az értelmes munkát, a publikálás lehetőségét, és ha kell – mert sokszor kellett –, az erkölcsi-politikai védelmet is. Évtizedekig szinte nem volt olyan egyedi kiadvány vagy sorozat, amelyben mint szerkesztő, lektor vagy résztvevő ne szerepelt volna. Igen nehéz körülmények között szintén szinte a semmiből teremtette meg és működtette – eleinte Sötér Istvánnal vállaltva – a magyar irodalomtudomány nemzetközi kapcsolatrendszerét; szinte nincs olyan kollégánk, aki ne az ő ösztönzésére és ne az ő segítségével kapcsolódott volna be a tudomány nemzetközi vérkeringésébe. Óriási tekintélye és fáradhatatlansága biztosította például a párizsi és a római magyar filológiai képzés magas színvonalra emelkedését, de említhetnék más példákat is: nem csupán a magyar, de az egész nemzetközi tudomány is rengeteget köszönhet annak a szoros munkakapcsolatnak, amelyet ő a

franciaországi tours-i reneszánszkutató központtal (Centre de la Renaissance), illetve a velencei Fondazione Giorgio Cinivel alakított ki.

Annak, aki nem ismerte őt személyesen, feltétlenül szólni kell arról is, hogy szigorú munkaerkölce a legkevésbé sem párosult komorsággal. Olasz szót kell keresnem, hogy jól fejezzem ki lénye alapvető jellegét, ez a *serenità*. S tovább játszva a szavakkal, nem véletlenül érezte mindenki, aki vonzaskörébe került, hogy a reneszánsz értelmében vett Fejedelemmel, egy *Serenissimus Princeps*szel találkozott. Humor és szeretet hatotta át mindig. Önmagáról sosem beszélt, mindig az Ügy, vagyis a tudomány érdekelte, valamint mások, akiket méltónak tartott arra, hogy buzdítsa őket, ha kell, korholja és mindekfele segitse.

Nagyon keveset tudunk arról, éppen e jó értelemben vett zárkózottság és objektivitás miatt, hogy hogyan vélekedett ő, aki olyan érzékeny volt az egyes történelmi korok és a nagy személyiségek viszonyára, a saját korának és önmagának a viszonyáról. Azért találunk néhány nyomot. Csontváry Kosztká Tivadar életművének szentelte egyik legrendhagyóbb tanulmányát. Nemcsak azért nevezem rendhagyónak, mert ritkán írt festőkről, hanem azért is, mert a vizsgált korszak – a 19–20. század fordulója – nem tartozott érdeklődésének homlokterébe. E tanulmányában beszél a *vákuum* fogalmáról, amelyet ő a múlt század második felének magyar viszonyaiban tart alapvetőnek. Történelmi szünet – mondhatnók más szavakkal; *nincs idő* – idézhetnők egy híres magyar film címét, amely az 1956 utáni magyar dermedtség, vákuum korára utal. Éppen ebben a vákuumban látja azt az erőt, amely – szerencsés esetben – ösztönzővé változhatik egy-egy nagy egyéniségben. Ő Komjáthy Jenő, a misztikus szimbolista költő, és Csontváry, a misztikus festő életművével példálózik. Jó egy évtizeddel később, 1972-ben írta nagy manierizmus-tanulmányát, amely eredetileg egy igen gazdag szövegyűjtemény előszava, később önálló könyv formájában olaszul, németül és lengyelül is megjelent. Ebben olyan módon jellemzi a reneszánsz válságának vezető figuráit, ahol központi szerepet juttat a Lucien Febvre egy könyvéből idézett *szomorúság* fogalmának. Ennek a szomorúságának, amely az antihumanista eszmékkal, a dogmatizmus egyre fojtogató hatalmával küszködő alkotókat jellemezte a 16. század második felében. Azt hiszem, ez a szomorúság is része volt az ő *serenitas*ának. Amely tehát nem csupán valamiért küzdött, hanem mindig valami ellen is.

Végezetül hadd idézzek egy személyes emléket is, egyet az oly sokból, amely 1968 óta – amióta az Irodalomtudományi Intézetbe kerültem – hozzá fűzött és fűz. 1990 novemberében, a Cini Alapítvány egyik konferenciája idején egyik este többedmagunkkal csavarogtunk a teljesen néptelen és kihalt Velence egyik távoleső negyedében, a Canareggióban. Egyszerre csak azt mondta: „Látjátok, a legtöbb palotából már végleg elköltöztek. Vajon mi lesz ebből a városból, ha majd egy napon – s ez a nap egyszer el fog jönni – már nem fog benne élni egyetlen velencei sem?”

Klanciczay Tibor a párizsi Ecole Normale Supérieure magyar megfelelőjének, az Eötvös Collegiumnak volt a neveltje. Ennek az Eötvös Loránd, a világhírű geofizikus által alapított intézménynek a fő nevelési célja az volt, hogy európai szintű értelmiséget adjon az országnak. Eötvös Loránd ezzel tulajdonképpen édesapja, Eötvös József életművét tel-

jesítette ki, aki nem csupán az egyik regényírója és politikai gondolkodója a múlt századi magyar liberalizmusnak, hanem az a művelődési miniszter is, aki 1848-ban az első független magyar kormány tagja volt, majd 1867-ben az osztrák–magyar kiegyezés után az újra megalakult magyar kormányban elvállalta ugyanennek a tárcának a vezetését. Eszményeit merete és akarta megvalósítani egy történelmi vákuumban is. 1948, a kommunista hatalomátvétel, és azután 1956 után újra igen hosszú vákuum következett. Az egész magyar művelődés és vele a nemzet jövője omolhatott volna össze olyan elszánt feladatvállalók nélkül, akik egész életüket annak szentelték, hogy egyéni teljesítményben, valamint működő intézményrendszerben és az utánpótlás biztosításában megtalálják azt az ellenszert, amellyel átvészélhető a hosszúra nyúlt és beláthatatlan történelmi szünet. Ilyen feladatvállalás egész embert, egész életet követelt. Klaniczay Tibor meghozta ezt az életáldozatot.

Nekünk, tanítványainak, követőinek az a feladatunk, hogy működtessük azokat az intézményeket, amelyeket létrehozott és fenntartott – az Irodalomtudományi Intézetet és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot –, és semmilyen nehézség ne tántorítson bennünket az általa kezdeményezett hatalmas szövegkiadási és elemző munkák folytatásától. Valamennyien úgy érezzük, hogy továbbra is néz bennünket, korholva és – reméljük – néha dicsérve, mint ahogyan kedvenc írója, Zrínyi érezte ezt azokról a régi magyarokról, akik őt a múlt mennyországának nézőteréről szemlélik.

Szörényi László

Megemlékezés Jenei Ferencről, újratemetésekor

Győr, 1998. június 20.

Győr szülőttének, Jenei Ferencnek, aki ma testi porában is visszatér szülőföldjére, szellemét, lelkét egész élete során elválaszthatatlan kötelékek kapcsolták a szerette hazához. Úgy érezhetett szülővárosa iránt, mint a 17. század elejének nagy katolikus költője, Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok, aki még a győri káptalan bordézsma-könyvében is alkalmat talált rá, hogy az „Istennek chudaya, s hatalmas munkaya meg vidamult erős Gyeor” iránti szeretetét kifejezze. Közismert, hogy Jenei Ferenc korai írásai győri tudományos és közéleti fórumokon, a Győri Városi Közkönyvtár Évkönyvében és az évekig általa szerkesztett Győri Szemlében jelentek meg; ismeretes, hogy kevéssel halála előtt látott napvilágot a Győr 16–17. századi művelődését szintézisbe állító tanulmánya a győri *Várostartó történeti tanulmányok* gyűjteményes kötetében; s jól tudjuk azt is, hogy a pálya két végpontja közötti időben is a régi évszázadok nyugat-dunántúli kultúrájának eseményeivel és jeles személyiségeivel foglalkozott a legnagyobb szeretettel. Tanulmányt szentelt a középkori győri irodalmi műveltség nyomainak éppúgy, mint a győri Streibig-nyomda kiadványainak, Monoszlói András veszprémi püspök a győri székesegyházi könyvtárba került könyveinek, Lépes Bálint nyitrai vagy Naprágyi Demeter győri püspök könyvtárának, győri Mária-imádságokat ismertetett; Hajnal Mátyás, Lépes